

LENIN JELEI

B I Z Á M L E N K E

1. A TIPOGRÁFIAI SÍK TISZTA JELBESZÉDE

Igazságtalanság elfelejteni, hogy e kategóriák „mezeje a megismerésben van, ahol érvényeseknek kell lenniök”. (20) De mint <közönyös> „semleges formák” a „tévedés és a szofisztika eszközei” lehetnek (20), s nem az igazságéi.

„A gondolkodó vizsgálódásba” be kell vonni nemcsak a „külső formát”, hanem „a tartalmat” is. (20)

NB „Azzal, hogy a tartalmat így bevezetjük a logikai vizsgálódásba”, nem a tárgyak’, hanem a dolog’, a tárgyagnak a fogalma’ válik tárgygyá. NB

nem a tárgyak, hanem mozgásuk törvényei, materialisztikusan

(Lenin, MŰVEI, 38, 76.)

Ezért hát,
hadd dalolom ma,
nyomda,
tisztá típusaidnak
metszett profilját

(Pablo Neruda, „ÓDA A NYOMDÁHOZ”,
Somlyó György fordítása.)

A mottónkul idézett, néhány lenini mondat és nerudai verssor a szemiotika nézőpontjából mindenekelőtt „jelmatéria” — amelynek különböző „síkjai” közül itt a *tipográfiai* — a nyomtatott szedéstükrök — az, ami „már ránézésre” feltűnő. „Metszett profilja” — a szabályos idomú papírsíkhöz képest — szabálytalan, nyugtalanítja a szemet, és az embert elgondolkoztatja. Hasonló elgondolkozni valót ennél kevésbé „nyugtalan” szedéstükrök is kínálnak, és e „síkot” általában mégis szívesen elhanyagolja az írott szövegekben búvárkodó jeltudomány. Sajnálattal, sőt, némiképp csodálkozva kell ezt megállapítanunk, hiszen a nyomtatott írás, mint a technizált közlés legfontosabb és ma már legegységesebb jelrendszere, épp a jeltudomány számára látszik kivált-

képp hálás kutatási területnek. Olyannak, ahol e diszciplína — társadalomtudományi igénnyel fellépve is — elméleti illetékességet, valóságos felismerésekhez vezető hatékonyságot igazolhat: valóban „saját hazára” lelhet a modern társadalomtudományok világtérképén.

Nemcsak, illetve nem elsősorban azért, mert a nyomdailag reprodukált, különböző jelrendszerek tipográfiailag pontosított alakzatai a közléstartalmat kiemelő, míves keretül szolgálhatnak például egy plakáton vagy hirdetésben, hanem főként azért, mert *éppenséggel „tisztá jel”-elemei érzékeltethetnek minden szövegben fontos szerkezeti összefüggéseket.* Ennek belátásához elég akár csak általánosságban is elgondolkoznunk az írás, illetve tipografizált változata különösségén, s a jelek „természetén”.

Az írás révén a hallható szót szemünkkel érzékeljük. Ennyiben maradt meg — a fogalmak objektív eredetijére mimetikusán utaló ábrákból a hangok elvont betűképeinek meghatározott csoportjává lett — szótükörkép is: vizuális tükrözési formának. A leírt szöveget olvasva, szemünk közvetlenül geometriai absztrakciókat néz, de szavakat lát, és tudatunk valóságos tárgyas tartalmakat fog fel. Közvetlenül azáltal lehetséges ez, hogy a beszéd és így az írástechnika sem csak a tárgyak fogalmi tükröképeit, a szavakat érzékelteti vizuálisan, hanem vonatkozásait is, konkrét logikai rendbe sorolva, s ez utóbbit még „különjelmatériával” nyomatékosítja is. *A fogalmak betűképeitől eltérő geometriai alakzatokkal* ti.: *írásjelekkel* és a szöveget sajátos „tömbökké” tagoló *sémákkal*. E jelmatéria a tipográfiai síkon található többivel szemben fogalmilag üres, „tartalmatlan”: *a tiszta láthatóság egynemű közege.*

Nevük e tipográfiai síkról nem olvasható le közvetlenül, itt látható alakjuk objektív természetükre fogalmilag nem utal — és ez itt épp így van rendjén, mivel eredeti — geometriai — minőségük e jelfunkcióval szemben lényegileg közönyös. Éppoly közönyös, mint bármely más, akár természeti tárgy is ugyane funkcióban: mint például a tűz vagy egy kézben tartott újságpéldány, amelyet az ember szintén felhasználhat mint valami másra utaló (ez esetben vész-, illetve ismertető-) *jelet.*

Mindez másfelől felveti azt az összefüggést is, hogy az ember számára a gyakorlati észlelés szintjén *minden* válhat jellé: közvetlen-kauzális összefüggésre utalóvá. Az emberi világ azonban mégsem „jelvilág”, hanem számára való tárgyak világa: humanizált tárgyas természet. *Tükrözésére* az ember jeleket és fogalmakat alkotott magának annak érdekében, hogy egymással való érintkezése során a valóságot mind pontosabban felidézhesse. Az ember azonban „előtörténete” során többé vagy kevésbé mindig fetisizálja saját vívmányait, így a jelet is — de sohasem a konkrét munkafolyamatban. Itt a jel csakis egy közvetlen oksági összefüggés vizuális indexe és sohasem allegorikus: gyakorlatilag nem valamely tőle független lényeg „megjelenésmódjaként” alkalmazott. Praktikus feladata — szemben azzal, amit a szemiotikaikövetelés (Piercettől Eco-ig és Saussure-től Lévi-Straussig) tulajdonít neki — *nem* a „helyettesítés”. A konkrét tárgyak egymást nem helyettesíthetik, hiszen adott hiányukat, nemlétüket nyilvánítja még „pótlásuk” is. Még kevésbé helyettesíthetik őket mimetikus vagy fogalmi képeik, legfeljebb tükrözhetik. Ahogyan a tüzet vagy az újságpéldányt, úgy a tipográfiai jelalakzatot — önmagában — annak érzékeljük, ami a valóságban: tűznek, lappéldánynak, illetve geometriai elvonatkoztatásnak.

„Jelfunkcióban” azonban egyiknél sem valóságos természetükre figyelünk. Úgy vesszük őket tudomásul, mint sajátos figyelemfelhívást: *mint jelet* tehát,

mely itt nem önmaga, de nem tükröz és természetesen nem is „helyettesít” semmiféle konkrét tárgyat, hanem ezeknek *valaminő összefüggésére utal*. Következésképp: ha a jelet valóban meg akarjuk különböztetni az objektív valóságtól, illetve tükrözésének más formáitól, akkor alighanem *a vonatkoztatás sajátos eszközeként* kell felismernünk, olyan vívmányként tehát, amely a *közvetlen viszonyítás sajátos szerszámaként* szolgál az embernek.

A természettel való anyagcseréje meghatározott fejlődési fokán az effajta, formállogikai vonatkoztatás önálló „jeltárgyait” is megalkotta az emberi közösség: a munkamegosztás valamennyi ágazatában létrejött a *csakis viszonyításra* kialakított eszköz: a *mérce*. Ennek révén pontosabban felderíthetővé vált a legkülönbözőbb dolgok és összefüggéseik *mértéke, aránya*, és pontosabban érzékelhetőbbé — az érzékelés számára megbízhatóbban kivethetővé — szerkezetük, mely konkrét minőségük meghatározó mozzanata. Ilyen, szerkezeti összefüggésekre utaló funkcióban alkalmazza őket az ember a tárgyak tükrözésének bizonyos vizualizált formáiban — így az írásban — is: a tartalmas szövegétől eltérő, „tisztá jel” alakzatokként. Sajátos mérceként, melynek segítségével ugyane tartalmak egy-egy oksági összefüggését szemével „mérheti le” az ember.

A tipográfia — a betűké mellett — e képződmények „tisztá típusait” is létrehozza. Élesíti, felfokozza a betű-jelmatériától való eltérésük, megkülönböztetett voltuk vizuális érzékelhetőségét, itt is módot nyújt a disztinkcióra, minősítésre. A fogalmaktól való, minőségi különbségüket vizuálisan kielevezve, szemünk elé tárja e „tisztá jelek” meghatározott funkcióját — és így itt is lehetővé teszi, hogy *a jelet mint a vonatkoztatás emberi képességének önálló objektívációját* — ha tetszik, különös tanú-jelét — különböztessük meg minőségileg az összes többi emberi képződménytől. Éppígy, *a vonatkoztatás sajátos eszközeként* meghatározva, tárul fel a jel azon lényegi vonása, hogy bárminő tartalmi önállósítása értelmetlen.

A tipográfiai „sikon” a jelalakzat ezen, tőle független tartalmak struktúráját szemléltető funkciója a cím, címlap, fejezet-, illetve bekezdés-tagolás formájában érzékelhető mindenekelőtt. Így bizonyára nem véletlen, hogy a társadalomtudományi igényű szemiotika egyik kedvelt tárgyvizsgálata — a „cím-elemzés” — e szövegrészletek szembetűnő elkülönítettsége alapján született. Pontosabban: egyszerű tudomásulvétele alapján, miután ezek az analízisek a szóban forgó tipográfiai vívmány jelértékével nemigen foglalkoznak. Ehelyett — a „receptió-struktúra” feltárásának címén — előbb rendszerint elvont jelalakzattá redukálják, majd önkényesen „átpszichologizálják” cím és szöveg (a „közlemény”) valóságos tartalmait. A tartalmilag kétes végeredmény mellett, sajátos módszertani „fáziseltolódás” is megnyilvánul ebben az eljárásban: az a paradox vonás ti., hogy — jeltudományként — épp azt a többletet hagyja figyelmen kívül, amit az elvont jel „közöl”.

Holott már neve sokat kutatott s vitatott „jelentését” is világosabbá tehetné *a strukturális szemiotika*, ha egyértelműen kiderülne, hogy a fogalmaknál elvontabb, diszkrétebb képződmények (*szémák*) valóságos összefüggésekre utaló szerepét kutatja, még akkor is, ha e szerep a tartalmas fogalmak „szöveg-tömbjeit” tagoló, merő folytonossági hiányként érzékelhető csupán. Úgy véljük, hogy a jelkutatásnak a — sokoldalúan ellentmondásos összefüggések meghatározta — társadalmi minőségekre kiterjedő érvénye ily módon mindenképp meggyőzőbben volna igazolható, mint mennyiségi vonatkozások közvetlen „átlelkesítésével”.

Tartalmas formák matematikai-logikai talánnyá szegényítése és szubjektív-visztikus „megfejtése” helyett (mely eljárás bizonyos példáit később közelebb-ről is szemügyre vesszük) a jel tudomány a tipográfia e látszólag teljességgel „üres” jelstruktúráit magyarázhatná meg tartalmasan. Rámutathatna például mindjárt arra, hogy miként szolgál a *bekezdés* — ez a gondolatsorokat nyitó és záró, írástechnikai „szünetlelemény” — sajátos, vizuális segédeszközül a kivetített gondolatsor logikai csomópontjainak mindenkor érzékeltetéséhez. Szép szemiotikai feladat volna továbbá azon történelmi folyamat feltárása is, amelynek során a szöveg e merő folytonossági hiányát a *hallható cezúra látható tükörképeivé*, tartalmas formaelemmé változtatta az írásos költészet minden műfaja.

E folyamatnak itt csupán egy-két eredményére utalhatunk röviden. A versformában például e szövegfolytonossági hiányt az írólapnak nemcsak függőleges, hanem vízszintes irányában is érzékeljük (mint csonka sort), s e tagolás révén a logikainak olyan, érzelemmel telített ritmikáját, amely a zenéére emlékeztet. Megszoktuk már, s ezért nem tudatosítottuk, hogy a mottónkul szolgáló nerudai versrészlet „nyugtalan” szedéstükre is vizuálisan („már ránézésre”) épp ezt érzékeltette velünk.

Ugyancsak modern példával bizonyítható továbbá, hogy e tipográfiai cezúra nemcsak hogy a zenei tagolásra emlékeztető szünetjellé, hanem még olyan, bonyolult zenei hatások költői felidézésének vizuális segédeszközévé is lehet, mint amilyen ész és értelem összeütközésének *disszonáns glisszandója*, és ezúttal még csak nem is a *lira*, hanem az *epika* szerves, tartalmi-formai elemeként.

„Doktor Faustus” című regényében Thomas Mann olymódon viszi végbe a pusztaság jel e művészi átfunkcionálását, hogy a szedéstükrön való jelenlétét költött narrátor-figurájával — közvetve vagy közvetlenül — szóvá téteti, és elemzéssel *konkretizáltatja* az elbeszélés adott pontján betöltött, vonatkozató-tagoló szerepét. „Itt elakadok” — figyelmeztet Serenus Zeitblom, a klasszikus filológia tudós professzora az előző bekezdés (tipográfiaiilag három ponttal jelzett) befejezetlenségére, az első fejezet harmadik bekezdésének elején. E részletet tovább idézve, most már azt is megfigyelhetjük, hogy a vizuális megszakítás e verbális hangsúlyba mennyire szervesen illeszkedik itt a zenei hatás epikai felidézésének művészi szándékához:

„Itt elakadok, a művészi kudarc és önuralomhiány megszégyenítő érzésével. Adrian maga aligha engedett volna ilyen témát — teszem, egy szimfóniában — ennyire idő előtt előbukkanni, legfeljebb távolról sejtette volna, finoman, rejtetten, alig érzékelhetően. Meglehet persze, hogy az olvasó is csupán homályos, kétes célzásnak érzékeli azt, ami itt most tollam alól kicsusszant, és csak nekem tűnik fel úgy, mint titokszegés és ajtóstul-a-házba-rohanás. A magamfajta ember számára nehéz és szinte frivolnak tetsző, hogy egy számára ennyire drága és már-már körmére égő feladathoz a komponista művészi nézőpontjából lásson hozzá, és a muzsikussal józan játékosságával dolgozza ki.” (I. m. 9.)

Aligha kétséges, hogy Mann itt a *zenei intonáció* hangulati-előkészítő hatását kívánja íróilag felidézni, miközben formált figurájának a szörnyű témától — az elembertelenedett meghitt barát, a fasizálódott Németország kárhozatától — való vonakodását érzékelteti. A megszakítással az embertelenségnek objekt-

tíve szörnyű, a tudós gondolat szép rendjét megzavaró mértékét, a logika folytonosságát is meg-megszakító, fájdalmasan toluó érzelmek intenzitását teszi láthatóvá. És ha a tipográfia említett, előző bekezdésbeli „...”-ját ilyenformán valóban a „fülsértő csúsztatás” partitúrajelének tekinthetjük, úgy ezt az utána következő, ironikusan átszínezett magyarázkodást minden bizonnyal a „zenei” intonációba beiktatott, groteszk *parlandónak*. S ez tartalmilag teljességgel indokolt, mivel a szörnyűvel szembeni pusztá vonakodás objektíve tehetetlen, és ezért groteszk.

E „parlandók” vissza-visszatérnek e „szimfonikus” regény során többször is, és tartalmi-érzelmi átszínezettségük egyre gazdagodik közben. A célzás a szörnyű néven nevezésére nő, a tehetetlenség dühhé, a szorongó vonakodás az embertelenség iránti, izzó gyűlöletté. És ennek megfelelően vált át, s lesz a korábbi meghaladásává a zeneileg felidézett emóció is: ami korábban groteszk volt, most pátosszá lett. És az érzelmi telítődés e dialektikus, „sokszólamú” fokozódását, intenzitása magas, „zenei” szintjét az író megint csak úgy érzékelteti, hogy narrátor-hőisével ismét sajátos partitúrajelként elemzetteti a szöveg tömböket tagoló, tipográfiai jelalakzatot:

„Gyűlölöm az értelem vétkes megvetését, a bűnös lázadást az igazsággal szemben, silány mítoszok kéjelgő, alantas kultuszát, a tegnapnak a mával való, család összecserélését, a nyomorultúl végkiárusító, mocskos visszaélést a régivel és az eredetivel, a meghitt hűségessel, az ősnémekkel, amiből szélhámoss-hazugok kotyvasztottak számunkra észvesztő méreglöttyöt. Az óriásmámoreért, amelyet kikortyoltunk belőle mi, örökké mámorra szomjazók, és amelynek bódulatában véghezvittük a gyalázat mértéktelenségét a részeg ujjongás évei alatt — e mámoreért fizetni kell. Mivel? Már kimondtam a szót, a ,kétségbeeséssel’ párosítva mondtam ki. Nem fogom megismételni. Kétszer nem győzi le az ember az iszonyatot, amellyel ott, jóval fentebb, sajnálatosan megcsuszamló tollal, leírtam már.

* * *

A csillagocskák is pihentetik az olvasó szemét, értelmét; nem kell mindig a római számjegy erőteljesebben tagoló újakezdése, és semmiképp sem ruházhattam fel önálló fejezet-jelleggel a fenti kirándulást az Adrian Leverkühn által már meg nem ért jelenbe. A tagolást a szedéstükrön e kedves alakzattal világossá téve tehát, e részletet Adrian lipcei éveiről beszámolva fogom teljessé tenni ezért jogosan kérdelem önmagamtól, hogy vajon ily kusza elemekből egységes fejezet egyáltalában összeállhat-e? Dehát nem kell-e itt arra emlékezni, hogy a fegyelmezett és szabályos felépítés hiányaért már kezdettől szemrehányást kellett tennem magamnak? És ugyanez mentségem is. Tárgyam túlságosan is közel áll hozzám. Főként az ellentét hibázik, a pusztá különbség anyag és formálója közt. A legközelebbi, legizgalmasabb és legsajátabb nem ,anyag’; a *személy* az, és nem arra szabadtott, hogy valamely művészi tagolás céljára szolgáljon. Távol legyen tőlem, hogy a művészet komolyságát tagadjam, de ha a dolgok komolyra fordulnak, akkor félretoljuk a művészetet, és nem vagyunk rá képesek. Csak azt ismételhetem, hogy ebben a könyvben a bekezdések és csillagocskák csupán engedmények az olvasó szemének, és ha rajtam múlták, az egészet egyfolytában és egy-

lélegzetre, minden tagolás nélkül, igen, bekezdések és megszakítások nélkül vetném papírra. De nem vagyok oly merész, hogy az olvasó világ elé ilyen kíméletlen nyomtatott művel odaálljak.” (I. m. 240–241.)

A nyelv anyagát nagyon tudatosan formáló, anyanyelve több történelmi-táji rétegét is felhasználó Thomas Mann itt mind korábbi, mind későbbi jelenésében alkalmazza a német *Kunst* (műveltség, művészet) szót, s az emberi egyén vonatkozásában a pusztá művire utalót veti el. Tudós narrátorával az „anyag” és „formálója” konkrét viszonyát azért boncoltatja, hogy világossá tegye: a művészi szerkesztés elvei nem előre megszabottak, hogy a műalkotásban az emberért pártos művészi állásfoglalás szerint tagolódik az adott valóságanyag. Az író tehát figurájával az alakatlan kitörés vágyát leírva voltaképp kontrasztot teremt. Annak észrevétetésére ti., hogy az áradó érzelmeket — zenei intenzitásukat felidéző, költői eszközökkel — hogyan zabolázza meg. Ha korábban a három pontért azért mentegetőzött Serenus Zeitblom, hogy az olvasó még a tipográfiai „szünetjelet” is az emberi, szép arány eltorzulásának, a szörnyű valóságos mértéktelenségének, az emberileg képtelen viszonyok objektív alogikájának csomópontjeleként érzékelje, itt a valóságos művészi arány összefüggésében elemezteti a nyomdai jelet az író. A „parlando” e helyütt a gyűlölet ésszerű magyarázatául szolgál, s egyúttal feltárja, hogy a valóságos művészi forma még „legtechnikaiabb” mozzanataiban is az adott társadalmi viszonyokat érzelmileg-értelmileg humánusan mérlegelő művészi céltételezésnek, a tartalomnak, alávetett. A „csillagocskák” itt ezek szerint a humánusan pártos érzelem „zenéjének” partitúrajelei.

Mindezzel egyben félreérthetetlenül hozza tudomásunkra az író azt is, hogy az alaktalanság erőivel szemben művében mindvégig a humánusan formáltat védelmezi. A „ha rajtam múlték” olvasóra kacsintó iróniája, az „olvasó világ” számbavételének komolysága és — nem utolsósorban — megintcsak a „nyomtatott mű” nagyszerű vívmányaira való, folytonosan fel-felcsendülő hivatkozás nem hagy kétséget efelől. Ha „kontrasztosan” is, de voltaképp éppoly büszkeséggel szól róluk, mint Neruda, aki — idézett és később még bővebben is tárgyalandó, csodálatos ÓDájában — a tipográfiát dicsérve, szintén az ember „gyönyörű képességéről” énekel.

E kitérő után — amelyet akár „intonatívának” is nevezhetünk annyiban, amennyiben emberalkotta vizsgálati tárgyunk embert szolgáló minőségét, bevezetésekként, konkrétan „egyényt”, s a „receptióstruktúrát” nyíltan befolyásoló módon is világosabbá tette a művészeti példa — bízunk benne, hogy tisztábban körvonalazódnak a „tipográfiai sík” jelkutatásának humántudományos lehetőségei. A logikai viszonyítás nyomtatott jeleszközeinek további szemügyrevételére bátorítanak: immáron nemcsak „makro-”, hanem „mikrostrukturális” elemeinek rövid vizsgálatára. Hiszen — az eddig felsoroltakhoz hasonlóan — „tisztá típusú”, „tisztá jel” a nyomdatechnikailag precizírozott írásjel, központosítás is. Hálás és specifikusan a társadalomtudományi aspirációjú jel tudomány körébe vágó feladatnak látszik most már azt kimutatni, hogy miként lehet ez a — szintén végletesen szimplifikált, elvont — jelrendszer is olyan technikai leleménnyé, mely éppilyen voltában működtethető nagy hatósugárral, konkrétan és hasznosan.

Kimutatható például, miként válik a — hangokat vizualizáló betűnél szerényebb, teljességgel „néma” — központosítás épp egyszerűségénél fogva „többnyelven beszélővé”: a sokszorosítható írás egyetemes elterjedtsége révén

maga is univerzálisan *jelentős* vívmánnyá: a *tagolás jelévé* az írni-olvasni tudók számára mindenütt. A vonatkoztatás azon különös indexévé, amely a mondat tani mögött lüktető mindenkori gondolati ritmus irányába jelez: a szöveg-szerűtől élesen megkülönböztethető alakzatként, felhívja a figyelmet a mondat adott rendjét meghatározó gondolati összefüggésre, a szintaktikait rendező „szemantikai” elsődlegességére.

E „különjelmatériát” mint az adott szöveg *logikai „kódrácsát”* bemutatva, a jeltudomány a közlést közvetítő közeg összetett voltát, különböző jelrendszerek „rácsozatából” összeálló jellegét bizonyíthatja — és ezzel a sokdimenzionalitás értelmében vett többsíkúságot igazolhat a vetíthető gondolat síktükröképén. E síkdimenziókon túl, a valóság irányába utaló, konkrét funkciójukat vizsgálva bizonyíthatja pontokról, vesszőkről, valóban „puszta” jelekről, hogy elvont „közönyük” mindig csak látszólagos. Hogy éppenséggel a konkrétól megkülönböztetve nem „semleges formák”, hogy csakis azzal azonosítva, és „csalárdul összecserélve” lehetnek „a tévedés és a szofisztika eszközei”, de rájuk vonatkozó funkcióban „az igazságéi”, mert így *van* „érvényük és mezejük a megismerésben”.

A szedéstükör e „mikrostrukturális” jeleit tanulmányozva, a jeltudomány nemcsak kitüntetett kategóriája, az „elvont formaelem” jelentőségét, hanem egyik kitüntetett tárgya, a már említett „receptió-struktúra” sajátosságát is anélkül tárhatja fel, hogy a szubjektív vizuális tételvezések ingatag talajára szükségszerűen rá kelljen tévednie. Létezik ti. olyan „receptió-struktúra” is, amely erre nem szorul rá, mivel a maga szubjektív közvetlenségében érzékelhető. Ilyen például bármely széljegyzetelt vagy kijegyzetelt könyv is, ahol a maga számára rögzíti a logikai befogadás szerkezetét a befogadó, mégpedig vizuálisan érzékelhető „különjelmatériával”. Nemcsak az olvasott mű keltette gondolatainak látható szöveggé változtatásával, hanem az adott szövegrészlethez való látható „hozzákapcsolásával” is, gyakorlatilag tehát a szedéstükhöz „viszonyuló”, új „szövegtömb”-alakzatok formájában. A jegyzet ennek fordított változata: a „befogadás” tárgyat képező eredeti teszi a saját szöveghez „viszonyuló” részletté. A lapokra vagy füzetbe írt jegyzet, persze, lehet kuszább vagy rendezettebb és említett szerkezeti áttekinthetősége ehhez képest könnyebb vagy nehezebb. Ezt az esetlegességet természetesen szintén kiküszöbölheti a tipográfia: tagoló jeleinek „metszett profilja” révén tehát a legszubjektívabb „receptió-struktúrákat” is pontosan elénk rajzolja.

E tényt kiváltképp szerencsésen példázzák a lenini „Filozófiai füzetek” könyvpéldányai, melyekben Lenin olvasójegyzeteit tette minden részletében szemlélhetővé az okosan tipografizáló nyomdatechnika. A könyv mottónkul választott részletét azért nevezhetjük bevezető mondatunkban feltűnőnek, mert az egyéni „jelmatéria” tipografizált változata itt már nem is nyugalmas struktúrát, hanem valóságos *dinamizmust, mozgalmass-aktív folyamatot* érzékeltet — és pedig ezúttal mint csupán saját használatra készült *olvasati* jellegzetességet, tehát minden szerzői, publicitásra irányuló szándékosság nélkül.

Hogy mindezt bizonyíthassuk, mindenekelőtt azt kell tudomásul vennünk, amit a lenini gondolatot vizualizáló közlésközeg a maga egészében közöl. *Tartalmát* tehát, mely a fogalmak szofisztikus önállósításától óv és valóságtükrökép jellegükre figyelmeztet — Hegelt helyesbítve. Ez utóbb említett többletet azonban, azt a ténytet tehát, hogy a lenini megállapítás gondolati formáját tekintve *parafrázis*, már nem a fogalmak betűképei és még csak nem is

a logikai „jelrács”, hanem egy újabb, ezektől megintcsak eltérő „jelmatéria” révén érzékeljük: az idézőjelek révén.

Az idézőjel — e két-két (esetenként csak egy-egy), egymással szemben mindig szimmetrikusan elhelyezett, aprócska párhuzamos — mintegy közrefog, elkülönít bizonyos szövegrészeket a többitől. Valaminő, köztük levő távolságra utal — melyet azonban nem mint ritmikai cezúrát érzékelünk. Ez az a „tisztá” jel, amely valóban „szegmentálja”, ténylegesen „felszeleteli” az adott szöveget (közlésközeg-szövetet), és a maga módján valóban „ekvivalens”, egyenértékű szeleteit (ha tetszik: az adott „szövegthalmaz ekvivalens részhalmazait”) hozza létre, de szövegösszefüggésre nem utal. Ellenkezőleg: az általa „közrefogottaknak” az adott szöveg „szintaktikai”, illetve „szemantikai síkjától” való eltérését, tehát a vizualizált gondolat *saját* logikájától független létét szemlélteti.

Az idézőjel különös — egyébként köztudott és alighanem a szerzői jog sajátos visszfényeként kialakult — jelértéke tehát abban áll, hogy egy *más* személytől eredő gondolat (esetleg egy adott szerzői attitűd más árnyalata) irányába mutat — bármely szerző szövegében elkülöníti a nem tőle származó, nem vállalt vagy csak fenntartásosan sajátjának (esetleg költött figura beszédének) tekintett részeket. Kevésbé köztudott most már, hogy milyen sokoldalúan *értékes* jel e két-két, egymással mindig „szimmetrikus oppozícióba” állított párhuzamos — mégpedig korántsem ezen mimetikus-dekoratív vagy éppen geometriai-logikai „szépsége” miatt, hanem mert sokfajta összefüggés vonatkoztató indexe.

Mindenekelőtt: könnyű észrevenni, hogy voltaképp sajátos, szövegen belüli széljegyzetet jelöl: egy idegen gondolathoz való, *saját* viszonyulásmódra utal, ha tetszik: „közliálanyok” adott viszonyára. És ezért már nem pusztán gondolati-logikai összefüggésekre, hanem különböző egyének adott viszonyára irányuló vonatkozásjel: *egyéni viszonyjel* a maga hűvös, absztrakt mivoltában is.

Másodszor: e jel az olvasat-textúrát is végső soron aszerint tagolja, hogy mi abban a *saját*, illetve *nemsaját*. Így azután voltaképp az *elsajátítás ritmusjelévé*, összességében egy adott *elsajátítási* logika *jelrácsává* alakul, és az ún. „befogadói struktúrát” mint *egy elsajátítási folyamat* lépésről lépésre változó szerkezetét, *dinamizmusát* szemlélteti.

Elég rápillantanunk a lenini olvasatrészletre, és azonnal érzékeljük, hogy az „idézőjelrács” nem ad ritmusábrát, a mondattanival ellentétben, önálló logikai szerkezetként nem elvonatkoztatható. Ugyanakkor azonban az is jól látható, hogy ez idézetek nem *zavarják* a központosás-jelezte rendet, hanem — „metszet”-voltukban is — abba beleillesztettek. Egykori független létüket jelezve is, az adott sajátlogika függésében jelennek meg a szövegben, a központosás logikai „jelrácsán” belül. E kettős „jelrács”, ha tetszik, „*kódrácsfüggvény*” tagjaként azonban az idézőjel újabb fontos összefüggésre utal. Arra ti., hogy a *nemsaját* csakis a *saját* (gondolatmenet) alávetettségében kerülhet be bármely szövegbe, tehát egy *válogatási folyamat* eredményeként. Így az *elsajátítási folyamat* most már mint *mérlegelő-értékelő folyamat* válik láthatóvá, és az idézőjel mint *értékelő, értékelő tevékenységre utaló* jel, mint ezen aktivitás sajátos „tükrő”-*mércéje*.

És ebben az értelemben valóban minden citatologikus önkény, a közlés objektív tartalmán való minden erőszaktétel nélkül beszélhetünk egymástól logikailag független szövegrészeket *minőségi ekvivalenciájáról*, és az idézőjeltől is, mint *egyenértékjelről*, mert mindenütt egyaránt egyének tárgyas viszonyára utal a szöveg síktükrén. Kétségtelenül „jelölő” funkcióban „működik” a szövegekben, s így kétségtelenül ugyanott *vannak* „jelöltjei” is. E funkció

azonban nem pusztán „sík-”, hanem valódi „mélydimenzióban” feltárva — a többi alakzathoz hasonlóan — azt érteti meg velünk *tiszta jelbeszéddel*, hogy nem a „jelölő” jel „jelöl”, hanem az ember értékeli.

2. AZ ELSAJÁTÍTÁS JELZETT CÉLIRÁNYA

Miféle rendbe sorolhatók most már szóban forgó szedéstükör-részletünknek éppenséggel legfeltűnőbb jelei? Vajon bizonyítható-e valamiféle mérce-jellege ezeknek a szedéstükörből élesen kirívó geometriai alakzatoknak, tördelési rendellenességeknek is? Bizonyítható. És éppen azzal, hogy mindjárt megállapítjuk róluk, hogy ezek a szó legszigorúbb értelmében *egyéni* mércék. Olvasatunkban természetesen egyéni jelek tipográfiaileg rendezett tükörképét látjuk, ami itt rendhagyó voltuk felismerhetőségét növeli. Másfajta rendet szemléltető voltukét — ezt kellett volna mondanunk, hiszen valójában egy olyan írástechnika eszközei, amellyel az elsajátítás alanya a közvetlenül általa és számára lényegesnek ítélt passzusokat — mindenféle elvont formákat, vonalat, karikát, téglalapot stb. stb.-t alkalmazva — kiemeli.

Mindannyian ismerjük a jegyzetelés, „ceruzával a kézben olvasás” e sajátos „op-artját”, melynek ábrái azért oly szeszélyesen szabálytalanok, mert felrajzolásuk mindig a pillanatnyi szituációhoz tapadó. Ahhoz tehát, hogy éppen miféle helyzetben olvasunk és éppen mi van kéznél: miféle ülő- vagy fekvőalkalmatosság, milyen írószerszám, mennyi hely a papíron vagy a könyvben stb. stb. Minden feloldhatatlanul véletlen jellegű e jelek alakját, színét, nagyságát és az írólap síkjához viszonyított helyzetét illetően, csak épp az adott szövegrészlethez való viszonyuk nem véletlen. Minden esetleges bennük, csak éppen az törvényszerű, hogy közvetlenül saját magunk számára való lényegi kiemelések, saját elsajátítási logikánk *lényegi jelrácsai*.

Ezek az egyéni jelrácsok a széljegyzettel történő „szövegtömb-viszonyítás” vizuális érzékelhetőségét annyiban fokozzák, amennyiben egyfajta zárt formát kölcsönöznek nekik geometriailag, s éppígy az elsajátítási folyamat más mozzanatainak is. Dinamizmusuk eredeti dialektikájának egy-egy közvetlen összefüggését mintegy egyéni ábrák formájában is vizualizálják, és finomabb, „mikrostrukturális” elemeit ezáltal gazdagabban, konkrétabban engedik felszínre bukkanni, mint a viszonyítás általánosabb jelei. Nagyban hozzájárulnak tehát ahhoz is, hogy az egyéni olvasat alapján a jel tudomány — megint csak nem önkényes tételezések, hanem tárgyas-gyakorlati bizonyítékok alapján — egyszerre mutathassa ki bármely „receptió-struktúra” legegységibb és legáltalánosíthatóbb jegyeit.

Idézett olvasatrészletünk marginálisan elhelyezett, párhuzamos függőlegesei, valamint egyik megállapításának keretben való középre-vetítettsége az egyéni technika szemléletességének tipográfiai felfokozását, az eredetit értő, okos tipográfiai rendezőelvet kivételes plaszticitással teszi láthatóvá. Választott példánk fő előnye azonban mégsem ebből, hanem abból a körülményből származik, hogy a lenini olvasat nem is akárhogyan, hanem a lehető legoptimálisabb módon *bizonyítja* a szubjektív jel objektív összefüggésekre utaló jellegét.

Mindezt természetesen nem holmi vallásos felsőbbrendűség-tisztelet mondatja velünk, hanem a tények tisztelete. Az olvasatból ugyanis tényszerűen megállapítható, hogy az elsajátítás válogató-értékelő jellege Leninnél tudatosított módszer és elmélet, hogy az *elhatárolást meghatározássá alakítja*, és —

amint láthattuk is — épp ezt foglalja keretbe az olvasata egyéni csomópontjait jelző kiemelésekben.

Az elmondottak tükrében azonban most már végképp elégtelennek tűnik a „befogadás” terminus, hiszen a voltaképpeni folyamat szemmel láthatóan nem pusztán elfogadó, hanem egyúttal adó is; nemcsak szemlélet, hanem cselekvés is egyben: „adás” és „vétél” („output-input”) folytonos és ellentmondásos egysége. Csomópontjait illetően pedig még egyebet is észre kell vennünk. Olyasmit, aminek jelenlétét voltaképp kezdettől természetesnek vettük, amely azonban e helyütt szinte már hangosan követeli középponti jelentőségének kiemelését.

Továbbra is jeleink hasznosságának bizonyításához ragaszkodva, előbb arra utalunk, hogy az idézett olvasatrészletben a geometrikus különjelek — szedéstükröbéli helyzetükből láthatóan — *konklúziókat*, az idézőjeles értékelésekből leszűrt *végkövetkeztetéseket* foglalnak keretbe: *irányít* szemléltetnek az elsajátító-értékelő folyamatban. Ezzel azonban, épp az olvasat legegényibb csomópontjaira, legsajátabb logikai mozzanataira utaló jelrácsozat mögül, minden emberi elsajátítás — tevékenység, formálás — „előttje” bukkan látóterbe: *a cél*.

Mondhatnánk úgy is, hogy „a tipográfiai sík ezen újabb jelmateriája a közlés egy újabb jelentéssíkját” szemlélteti. Mondhatnánk, ha a jel geometriai *síkdimenzióit* kívánnánk hangsúlyozni e síkon túlmutató *funkciója helyett*, ha a közlés *közegét* akarnánk előtérbe tolni *szubjektuma* helyett, és valaminő szubjektivistikus *jelentését* elfogadtatni objektivált *tartalma* helyett.

Mondhatnánk, sőt éppen így kellene mondanunk, ha a „jelmateriákat” mint a valóság materiájától függetlenített, „triadikus jelviszonyok” különvilágát kívánnánk tárgyalni, és — humántudományos igénnyel — nem azt bizonyítani róluk, hogy valamennyi alakzatukban és szerkezetükben a háromdimenziós emberi viszony jelei. Mondhatnánk tehát, ha e ponton most már végképp nem riadnánk vissza attól a felmerülhető látszattól, hogy a cselekvő szubjektumot, akiről végre is kezdettől szó van, pusztán kétdimenziósnak, mélyiségnélkülinek, laposnak, tehát vagy e síklapon „levezethetőnek”, vagy — társadalomtudományi aspirációkkal — „jelelméletileg” elhanyagolhatónak tekintjük.

Előtérbe állítását azért halogattuk idáig, mivel komoly szándékunk volt, hogy e kísérlet jellegű bevezetővel a szemiotikai-formállogikai felismerések dialektikus materialista felhasználhatóságát védelmezzük, és mert ilyen alapon éppenséggel eddigi elemzéseink közvetítése révén mutathatunk most rá arra, miként vezetnek el a jelek *szükségszerűen* a célirányosan tevékenykedő emberi egyénhez azon egyszerű oknál fogva, hogy az ő jelei.

Csak most, hogy a nyomdai jelből mint az ember egy sajátos technikai leleményéből talán nem egészen sikertelenül következtethettünk vissza a célosan tevékenykedő egyénre magára, határolhatjuk el magunkat bizonyos, univerzálisan „szemiotizáló” világfelfogásoktól — egyelőre csak általánosságban, de most már feltehetően ama látszat kockázata nélkül, hogy a fürdővízzel együtt ki akarjuk önteni a gyereket is. A jeltudomány oly sok művelője — tudja, nem tudja, de — éppen ezt kockáztatja akkor, amikor a formállogika valóságos illetékességi területeiről közvetlenül átcsapva, romantikus társadalomtudományi kalandozásokba bocsátkozik. Olyasmit követel ilyenkor, ami már semmiképpen sem tudomány, hanem merő képzelgés, és aminek ideológiává fejlesztése a lehető legegységelműbben emberellenes.

Összefoglalva tehát: *a konkrét viszonylatai meghatározottságában célosan tevékenykedő egyén világból való kitagadásának és egy fiktív, „öntörvényű” jelvilág pusztá, árnyékszerű „mögöttesévé” redukálásának logikai irracionálisától határoljuk el magunkat éppen most és itt. Most, amikor egy olvasatban szemlélhettük, hogy az egyén már elvont ábráival is képes jelezni alkalmaszáguk letagadhatatlanul konkrét célirányát, és itt, ahol a szóban forgó olvasóegység: Lenin. Lenin, aki — előre megfontolt szándékkal — csakis az emberi célosság vonatkozásában hajlandó „kimetszeni” a „teleologikus szubsztanciát” elemző Hegeltől elsajátíthatót:*

„Az ösztönszerű ténykedés” (Instinktar-tiges Tun) „végtelenül sokrétű anyaggá forgácsolódik szét”. Ezzel szemben „az intelligens és tudatos ténykedés” a „hajtóindíték tartalmát” (den Inhalt des Treibenden) „a szubjektummal való közvetlen egységből kiemelve, tárgyiasságként viszi ez elé” (a szubjektum elé). (I. m. 75.)

Ismételt hivatkozásunkat Leninre tehát ismét nem merő tekintélytisztelet sugallta, hanem e különleges olvasat ama bizonyítható sajátossága, hogy minden szubjektív értékelése objektíve lényegre törő, és ezért a gyakorlat minden előzetes megszorítás és kísérletező kontroll nélkül, közvetlenül igazolja. Ellenőrzéséhez elegendő bárkinek csupán saját munka-, vagy, ha tesszük, alkotótevékenységére gondolnia, és azonnal felfedezheti az alakító folyamat szerkezetének e sajátos háromdimenzionalitását. Rábukkan: (1) önmagára, mint az alakítás aktív „tényezőjére”, alanyára, (2) többé-kevésbé világosan körvonalazott, de feltétlenül maga elé tartott-tűzött céljára, és (3) valamilyen, tőle független objektivitásra (tárgyra), melyet a cél elérése érdekében — így vagy úgy — „meg kell dolgoznia”.

A jegyzetelő olvasat sajátos pillanatfelvétel, mely mindezt a történet szakaszában rögzíti, és az elvont jel benne — a központozástól a különkiemelő keretig — voltaképp folyvást azt jelzi, hogy ez a történet cselekvés, mely egy konkrét cél irányában feszült. A szóalakzatok betűképeitől eltérő, illetve közülük kirívó voltával e ténylegesen elvont formaelem nemcsak a tiszta láthatóság szempontjából egynemű közeg itt, hanem annyiban is, amennyiben képes érzékeltetni egy egyéni logikát, egy konkrét céltételezés valóságos „honnan-hováját”. Valóban egyfajta „termékeny pillanatot” vizualizál: ahhoz hasonló feszültséget teremt a „tipográfiai síkon”, mint aminőt egy olyan fotón vagy festményen érzékelhetünk, amely — a gondosan kiválasztott és sorbarakott, hibátlan tégláktól kezdve, a „kézhez álló”, szükséges szerszámokon át, egészen az elkezdett házfalig — mimetikusan minden fontosat elénk tár, amit egy meghatározott munkatevékenységhez odakészített valaki. Célirányos rendbe sorolt tárgyak tükörképe látható itt, s éppilyen rendjük hiányát érzékeltet: rendezője után „kiált”. Éppígy utal tehát ama valakire, aki e képsíkon látható „jelek” szerint feltétlenül tevékenykedett és tevékenykedni fog valahol, ha nem is látható, hanem kívül van e síkon.

Elvont jelmateriája által és a maga — tipográfiai — síktükörképén ilyesféléképp utal valóságos alanyára a rendezett gondolat. A Lenin-olvasatban szintén ott áll minden, amit *valaki* — ezúttal egy célos önépítéshez — gondosan

kiválasztott. Az elsajátítás *célját és eszközét a maga felismert elvi különneműségében* tükröző és itt betűképekké lett fogalmak — „pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen”, a megfelelő célirányos rendbe sorolva. S rendjük e szép logikáját a tagoló jel-, illetve „szövegtömb”-alakzat vizualizálja közvetlenül: érzékelhetően utalva e rend innen „hiányzó”, „e tükörsíkon kívül tartózkodó”, valóságos alanyára.

Optimális típusú olvasatunk optimálisan igazolja az ilyen, síkon túli dimenziókba is elhatoló jeleméleti vizsgálódásokat, amennyiben cél és eszköz elvi megkülönböztetését mint az emberi elsajátítás felismert specifikumát most már — módszertani következtetésként is sorba-rendezve — „különjelmatériával” szemlélteti. *Szöveg és geometriai rendezőelv* imént említett tartalmas, tartalomra utaló feszültségét mint elméletet és közvetlen gyakorlatot, a szó szoros értelmében mint elmélet és gyakorlat szemlélhető, komplex egységét mutatja be:

„A cselekvés következtetése” . . . Hegel szemében a *cselekvés*, a gyakorlat *logikai* „*következtetése*”, logikai alakzat. Ez igaz is! Természetesen nem abban az értelemben, hogy a logikai alakzatnak az ember gyakorlata a más-léte (= abszolút idealizmus), hanem vice versa: az ember gyakorlata, milliárd és milliárd esetben ismétlődve, logikai alakzatokként rögzítődik az ember tudatában. Ezek az alakzatok éppen (és csakis) e milliárdnyi ismétlődés következtében bírnak az előítélet szilárdságával és axiomatikus jelleggel.

NB

1. premissza: a *jó cél* (szubjektív cél) versus *valóság* („külsőleges valóság”)
2. premissza: a *külsőleges eszköz* (szerszám), (az objektív)
3. premissza, azaz a következtetés: a szubjektív és az objektív egybeesése, a szubjektív eszmék próbája, az objektív igazság kritériuma.

NB

(I.m. 201.)

A most idézett kiemelésnek a rögzítődés történelmi mechanizmusát érintő részlete közismert. Kevésbé kiemelt azonban az a vonatkozása, hogy — a gyakorlatról szólva — Lenin az elsajátítási folyamat mechanikussá lett és bizonyos fokig mechanizálható (tehát mind a társadalmi szokásmechanizmusok, mind az egyénileg kialakított feltételes reflexek, valamint felismert módszertanuk) forrásául is a konkrét és *célos egyéni* gyakorlatot jelöli

meg. Mostani vizsgálódásunk szempontjából azonban ennél is fontosabb azt észrevennünk, ahogyan itt a szubjektív olvasat „különjelmateriája” az emberi elsajátítás objektív dialektikáját geometriai rendbe sorolja, „a tisztán logikaival egybeesőn” szemlélteti. A passzus tartalmának számunkra leszűrhető, legfőbb tanulságát, azt tehát, hogy a dialektikus oksági láncolat egy-egy kauzális sorának egyoldalú abszolutizálása értelmetlen, a tagoló jelstruktúra már-már mimetikusán érzékelteti itt. *Nemcsak a tiszta láthatóság szempontjából bizonyul egynemű közegnek, hanem tárgy és cél lényegileg egybeeső mozzanatait szemléltető voltában is.* Önaktivitásuk mítoszait a közlésjelek — mind az „üresek”, mind a fogalmak betűképeivé szedettek — így szinte „maguktól” cáfolják. Egyszerre közlik és jelzik, hogy csakis célos összerakozhatóságuk révén nyerték el konkrét tárgyi (ez esetben: filozófiai szöveg-) „mértőségüket”.

A tárgyak e méltóságára az idézetben a „jó cél (versus valóság)” kurziválása utal külön is, és egy másik olvasatrészletben újabb, kettőskeretű egyéni-lényegi jelrás:

Nagyon jó az **Enciklopédia** 225. §-a, ahol az („elméleti”) „megismerés” és „akarás”, a „gyakorlati tevékenység” úgy van ábrázolva, mint két oldal, két módszer, két eszköz mind a szubjektivitás, mind az objektivitás „egyoldalúságának” megszüntetésére.

(I.m. 192.)

Ha észrevevessük, hogy a „megismerés” a tárgy magánvaló tulajdonságainak felderítésével és az „akarás” számunkra valóvá alakításának konkrét célkitűzésével egyenlő e megállapításban, akkor megértjük azt is, hogy az adott olvasat alanya „egyéni tanulásában is” milyen eltökélten koncentrált mindarra, ami a szubjektivitás vagy az objektivitás társadalmilag veszélyes — mert mindkét formájában bénító — abszolutizálása ellen szólt az adott „tananyagban”. Leszűrt konklúziója azonban éppígy irányul a gyakorlat (a „praxis”) elvont magánvalóvá légiesítése ellen is. Hiszen tudjuk, Hegelt tanulva, Hegelt korrigálja Lenin ebben a jegyzetben: éles tollal „metszve ki” mindenütt Hegel „istenkét”. Nem jogtalan tehát arra következtetnünk, hogy megállapításában a „gyakorlati tevékenység” a tárgynak a cél eszközzé és a célnak a tárgyalakítás módszerévé változtatásával egyenlő, az „egyoldalúság kiküszöbölése” pedig azzal, hogy az előbbi nélkül tárgy és alany és cselekvés egyaránt *dimenziótlanná* lesz, és ezáltal „nemjová”: *minősíthetlenné, árnyyszerűvé, misztifikálhatóvá.*

Szabadjon itt egyelőre szövegszerű bizonyítás nélkül leszögeznünk, hogy a hegeli egyoldalúság leküzdése, mint konkrét és *tudományosan jó cél*, a misztifikáció említett, társadalmi veszélyessége miatt jelenik meg olvasatunk alanyának legsajátabban egyéni céljaként. Ez utóbbi újabb „olvasati” példáját szemügyre véve térhetünk vissza jeleinkhez, és szólhatunk arról, ami már eddig is minduntalan élénk bukkant, de eddig említetlenül hagytuk, mivel épp a konkrét munkafeladat — itt: a *tudományosan jó cél* — összefüggésében pillantható meg a legközvetlenebbül.

Voltaképp arról van szó, amit „jelelméletileg” akár az általunk említett *kódrács-függvény* „értelmezési tartományának” is nevezhetnénk, s amit szabatosan *átértékelésnek* nevezünk. Egészen metaforikusnak mindazonáltal az „értelmezési tartomány” kifejezés sem tekinthető itt. Az alább következő szedés-tükör-részlet „különjelmatériája” ti. ténylegesen az *értelmezés* előzetes, az idézőjelekkel értékelt „metszeteket” létrehozó „tartományát” szemlélteti: az átértékelés folyamatát mint *átértelmezést*, mint az adott „anyag” adott célnak megfelelő, s fentebb leírt „áthangolását”:

Ez az eszme magasabb, mint a tekintett megismerés eszméje, mert nemcsak az általánosnak, hanem a teljességgel valóságosnak méltóságával is bír... (320—321)

... A cél tevékenysége ezért nem maga felé irányul, hogy felvegyen magába és sajátjává tegyen egy adott meghatározást, hanem épenséggel arra, hogy a saját meghatározását tételezze, és a külsőleges világ meghatározásainak megszüntetése révén magának megadja a realitást külsőleges valóság formájában... (321)...

(I. m. 198.)

A gyakorlat magasabb, mint az (elméleti) megismerés, mert nemcsak az általánosság, hanem a <puszta> közvetlen valóság méltóságával is bír.

„A cél tevékenysége nem önmagára irányul...

hanem arra, hogy a *k ü l s ő l e g e s* világ meghatározott (oldalainak, vonásainak, jelenségeinek) megszüntetése révén, *magának megadja a realitást a külsőleges valóság formájában*”...

A szedés hasábszerkezete és az elválasztó tengelyként alkalmazott két-két függőleges a hegeli és a lenini szöveget szótárszerűen állítja szembe egymással: az olvasat egyéni lényegi jelrácса itt a parafrázis létrejöttének „*lefordítás-travesztia*”-jellegét rögzíti. És ezzel voltaképp „mind a szubjektivitás, mind az objektivitás egyoldalúságának megszüntét”, a *nem sajátját* *saját*ba való átcsapásának pillanatát szemlélteti: a két-két függőleges itt ezen átcsapás vizuálisan érzékelhető „csomópont-tengelyeként” funkcionál.

E csomópontok jelentőségére szintén lényegi jelrácсоk figyelmeztetnek ebben az olvasatban — a célosan tervezett változásfolyamat szerkezeti mozzanatait is úgy tárva fel számunkra, mint az anyagi mozgás objektív törvényszerűségeivel egybeesőt:

Ezek a „csomópontok” ellentmondások egységét jelenítik meg, mikor a lét és a nem-lét, mint eltűnő mozzanatok, egybeesnek egy pillanatra, a mozgás (= a technika, a történelem stb.) adott mozzanatában.

(I. m. 264.)

A változásfolyamat ugrásszerű, „csomópont”-mozzanatainak objektív egyetemességét hangsúlyozva, a marxi—engelsi törekvéseket folytató Lenin nemcsak a hegeli, hanem mindenféle idealisztikus, elvont „kreativitás”-elvet defetisizál. Valóságos potenciáljukban felismert és tudatosan mozgásba hozott anyagi erők ellentmondásos egységének láttatja az ember által létrehozottat is: tehát nem merő „történésnek”, de nem is „teremtésnek”.

Az imént látott átértékelést követő konklúzió már ilyen egységként emelkedik ki, és kontrasztjában még világosabban érzékelhető, hogy az emberi elsajátításban az átértékelés a meglevőnek a még meg nem levőhöz, a *cél és eszköz egyenműsítéséhez*, tehát az új minőség létrejöttéhez átvezető, közvetítő mozzanata:

NB

Az ember tevékenysége, aki objektív képet alkotott magának a világról, **megváltoztatja** a külső valóságot, megszünteti annak meghatározottságát (= megváltoztatja egyik vagy másik oldalát, minőségét) és ily módon megfosztja a látszat, a külsőlegesség és semmisség vonásaitól, magán- és magáért-valóvá (= objektíve igazzá) teszi.

NB

(I. m. 202—203.)

És hogy *mi* ez az új objektív igazság, azt ismét tanulságosan szemlélteti itt a lényegkiemelő egyéni jelmatéria. A ritkítás és a marginálisan elhelyezett „jól megjegyezd”, valamint a függőlegesek kétszeres nyomatéka jelzi a *humánus* a *jó cél* megvalósítását: (1) a Hegel által dialektikusan feltárt, de mindjárt a világszemlelmeinek adományozott emberi képesség tudományos szintű vizsgálaperelését, és (2) a tárgyak „semmijének” az emberi gyakorlat valóságos „valamijévé”, eszközévé tételét, természeti vagy ideológiai haszontalanságuknak hasznossággá alakítását, humanizálásukat. (S hogy mennyire *jó* ez a cél, azt nemcsak a lenini következtetés időtállóságán, de napjainkig tartó időszerszerűségén is lemérhetjük akár a modern irracionalista filozófiai és művészeti irányzatok fordított előjelű gyakorlatán, mely nem egyéb, mint tevékenység és „anyag”, azaz: munka és tulajdon — ma már objektíve irracionális, a termelőerők adott fejlettségének ellentmondó, szubjektivistikus — szétválasztásának közvetlen visszfénye. Egészen nyilvánvaló, hogy Lenin itt nemcsak az EMPIRIOKRITICIZMUS módszertani bázisát szilárdította, hanem, hogy Hegel miszticizmusának következetes elvetésével voltaképp már a modern miszticizmus deklarált semmijét és látszatigazságait is humánus mérlegére tette és elvetette.)

3. AZ EMBERI, SZÉP ARÁNY OBJEKTÍV MÉRCÉJE

Sajnos, e helyütt nincs terünk rá, hogy akár csak legdöntőbb felismeréseiben is nyomon kövessük e jegyzetfüzetek gazdag gondolati anyagát — amihez azért érdemes, a legkülönbözőbb társadalomtudományi témákat kutatva, ma is újra

meg újra és „friss szemmel” fordulunk, mert valóságos módszertani, illetve „finomszerkezeti” kincsesbányája a materialista dialektikának. E dolgozat keretében azonban meg kell elégednünk azzal, hogy az olvasat lényegi jelrácsozata mögé még egy-két további helyen is bepillantunk, és segítségükkel igyekezzünk meglátni a rossz egyoldalúságok leküzdésének még két, döntő előfeltételét: az *inherens mértéket és mércét* — mind a tárgy, mind a cél vonatkozásában. Vizsgáljunk meg tehát először is egy sajátos alakzatú, kettős kiemelést:

If I'm not mistaken, there is much mysticism & „üres” pedantéria Hegel e következtetéseiben, de zseniális az alapeszme: mindennek mindennel való világméretű, mindenoldalú, **eleven** összefüggése és ennek az összefüggésnek tükröződése — „materialisztikusan feje tetejére állított Hegel” — az ember fogalmaiban, amelyeknek szintén csi-szoltaknak, kerekdedeknek, rugalmasaknak, mozgékonyaknak, relatívaknak, kölcsönösen összefüggőknek, az ellentétekben egységeseknek kell lenniök, hogy átfogják a világot. Hegel és Marx művét folytatni annyit jelent, hogy *dialektikusan* fel kell dolgozni az emberi gondolat, a tudomány és a technika történetét.

És a „tisztán logikai” feldolgozás? „Az egybeesik.” Az egybe *kell* hogy essék, mint a „Tőké”-ben az indukció és a dedukció.

(I. m. 129—130.)

Az adott elsajátítási folyamat e sokszorosán „lényegjelzett” pontján tartalmilag láthatóan nem az az új, hogy alanya az anyagi valóság objektív dialektikájának szubjektív-gondolati tükörképét misztikus önállósításától elhatárolva nevezi zseniálisnak és ítéli elsajátítandónak, hanem, hogy mindezt mint *átfogó és egyértelműen elkötelezett tudományos programot* fogalmazza meg. Eljárásának metodikai oldala, hogy „mindennek mindennel való világméretű, mindenoldalú, eleven összefüggését”, az objektivitásnak e legegységesebb (és *induktíve* megállapított) *inherens mértékét* „materialisztikusan fejtetőre állított” voltában gondolatilag kiemeli, és átfogóan érvényes *tudományos mércévé* (dedukciós alappá) teszi. Lényegkiemelő különjelmatériájával pedig most épp e metodikai-logikai összefüggést érzékelteti vizuálisan.

A dialektikus a „tisztán logikaival . . . egybeesik . . .”, mint a „Tőké”-ben az indukció és a dedukció”: a „k e l l” tipográfiaileg kihívó volta tehát éppúgy nem egy szubjektív kellés betűtükörképe itt, mint ahogyan a marginálisan elhelyezett kisebb keret sem pusztán alakzatként, hanem tartalmilag is igazoltan *mérce* jellegű.

A mérce — újra hangsúlyozzuk —: viszonyítási alap, és a kettős konklúziót, illetve kettős követelést magába ölelő két keret egymás mellé helyezése: geometrikus viszonyítás, melyben a mérce szerepét láthatóan a szedéstükrön kívüli, s a marxi műre történő utalást magába foglaló keret tölti be. Nyilván-

való, hogy Lenin itt a saját követelését méri meg A TŐKE mércéjével, és az is nyilvánvaló, hogy e viszonyításnak a marxi metodika irányába utaló *kellése* nem a dogma mércéje, hanem az objektíve helyes módszer *mértéke*, és az adott olvasó igazi teoretikus fogékonyságának „tanújele” egyben. Szemlélteti azt a közvetlen logikai összefüggést is, amely a „korelméletekben” jártas, és saját, kialakult állásponttal rendelkező kutató elsajátításmódjára jellemző, s amely nem egyéb, mint a valóban korszerű biztos kiválasztása és a pusztán divatos, illetve a vulgarizált félretolása.

A rendhagyó szedéstükör ilyenformán azt segít észrevennünk, hogy Lenin a különféle „modern” és „megmodernebb”, irracionalista és pozitivistá filozófiák századfordulói dömpingjében is képes tévedhetetlenül kiválasztani az (esetleg nemdivatos, de) objektíve tudományosat, vagy — ami ezzel „egybeesik . . . egybe kell hogy essék” — az objektíve leghaladóbbat.

Egy másik — „belső” (a legsajátábbra utaló, mégbeljebbtördeléssel kiemelt) — konklúzió szó szerint is bizonyítja, hogy a marxi gondolati vívmányokkal való egybeesés követelménye éppenséggel a dogmatikus szűklátókörűség leküzdésére, ismét: az egyoldalúság kiküszöbölésére irányul Leninnél:

(. . . egyáltalában egy filozófiai rendszert cáfolni nem azt jelenti, hogy elvetjük, hanem hogy továbbfejlesztjük, nem azt, hogy helyettesítjük egy másik — egyoldalú — ellentett rendszerrel, hanem hogy belefoglaljuk valami magasabba) . . .

(I. m. 151.)

S hogy e követelés mennyire közvetlenül a dogmatikus anatómiák ellen irányul, azt ismét „sajátlényegi” jelel emeli ki ebben az olvasatban:

A LOGIKA KATEGÓRIÁI ÉS AZ EMBERI GYAKORLAT

Amikor Hegel arra törekszik — sőt olykor: erőlködik és kínlódik —, hogy az ember célszerű tevékenységét a logika kategóriái alá sorolja, mondván, hogy ez a tevékenység „következtetés” (Schluss), hogy a szubjektum (az ember) a „következtetés” logikai „alakzata” valamelyik „tagjának” szerepét játssza s. í. t. — **EZ NEMCSAK ERŐSZAKOLTSÁG, NEMCSAK JÁTÉK, EBEN IGEN MÉLY, TISZTÁN MATERIALISZTIKUS TARTALOM VAN.** Meg kell fordítani: az ember gyakorlati tevékenységének milliárd és milliárd esetben kellett az emberi tudatot a különböző logikai alakzatok ismétlésére készítenie, *hogy* ezeknek *axióma* jelentőségük *lehessen*. Ezt nota bene.

NB

NB

(I. m. 174.)

Könnyű megállapítanunk, hogy a kereten belüli legfeltűnőbb „jelmatéria” éppenséggel „fettverzál” volta véletlen jellegű, de a közléstartalomra odafigyelve azt sem nehéz észrevennünk, hogy az adott részlet jelszerű kiemelése megintcsak nem véletlen, hiszen a tartalmat logikailag mintegy kettéosztja: egy *nem-saját* és egy *saját* gondolatsor tükörképére különíti el. E kettéosztás tehát már ismerős annyiban is, amennyiben a „fettverzál” itt mintha ugyanúgy „szótár-tengelyként” működne, mint korábban az átértékelés „csomópontjeleiként” funkcionáló függőlegesek. Az elválasztó „tengely” ezúttal vízszintes, és nem is lehet más, mert *szövegrészlet*. Nem „üres”, hanem *tartalmas*; *fogalmi*, nem pusztán jelszerű: az elsajátítás adott, „csomóponti” mozzanatára nem csupán utal, hanem azt fogalmilag *tükrözi*. Antidogmatikus követelést foglal magába: *az elsajátíthatóra figyelmeztet a torzult felismerés vonatkozásában is*. Itt tapasztalható, új mozzanatát tehát az adott elsajátítási folyamat lényegkiemelése ismét egyszerre közli és szemlélteti: azt az objektív összefüggést ti., hogy az inherens mérték szerinti elemzés, az ennek megfelelő tudományos mérce alkalmazása esetén az *átértékelés az objektív értékek átmentésével egyenlő*.

És ha most már ennek szem előtt tartásával, újra elolvassuk a szöveget, teljesen világosan látjuk, hogy a széljegyzetben Lenin a már másutt is megfogalmazott jegyzetbeli tartalmat itt nem elismétli, hanem (1) Hegel önismétléseinek okát (az *aherens* mértéket, a logikai Prokrusztesz-ágyat) tárja fel; (2) felmutatja az ésszerűtlenül „tótágast álló” felismerés racionális magját, és (3) ennek folytatásaképp vonja le ama következtetést, mely által „megszüntetve őrződik meg” a specifikusan hegeli — átmentődik és folytonosságot nyer az emberi megismeréshez való, tényleges hozzájárulása.

A hangsúlyt érzékeltető, sokszoros különjelmatéria ilyenformán szemlélteti itt konkrétan a *racionális mag felfedezésének az irracionális sallangok éles elutasításától való, közvetlen függését* is. A marginálisan elhelyezett, címszerű „emlékeztető” pedig a *gyakorlat* kategóriáját szemlélteti új összefüggésben: az egyéni céltételezéseket mintegy „korrigáló”, a logikai-elvontkoztató tevékenységet „kikényszerítő”, objektív anyagi szükségszerűségként, és ezért — tipográfiailag is — *alapmérceként*. Húsz oldallal később, a gondolatsort továbbfolytató különkiemelés a fogalmi megismerés e legfőbb viszonyítási alapját már nemcsak az eredet, hanem kifejezetten a cél összefüggésében szemlélteti. Éspedig kifejezetten úgy, mint *minden elsajátítási folyamat alapvető jó céljának legfőbb kritériumát* — és egyúttal mint a lenini elsajátítási folyamat *következetes emberközpontúságát*:

Az elméleti megismerésnek az objektumot szükségszerűségében, mindenoldalú vonatkozásaiban, ellentmondásos mozgásában, „magán- és magáért-valóan” kell adnia. De az emberi fogalom a megismerésnek ezt az objektív igazságát „véleg” csak akkor fogja fel, ragadja meg, teszi magáévá, amikor a fogalom „magáért-való-létté” lesz a gyakorlat értelmében. Vagyis az ember és az emberiség gyakorlata a megismerés objektivitásának próbája, kritériuma. Ezt gondolja-e Hegel? Erre vissza kell térni.

**Hegel a
gyakorlatról
és a
megismerés
objektivi-
tásáról**

(I.m. 195—196.)

A kiemelés viszonyító jelalakzata is — láthatóan — olymódon utal itt az adott olvasó által tanulságul leszűrte, szemünket olyan szövegrészlet újraolvasására készíti, melynek tartalma *minden emberi kutatás-keresés legfőbb objektív ösztönzőjét* érteti meg velünk. A geometriai alakzatként is érzékelhető „mérce-reláció” ilyenformán egyszerre mutatja itt az adott egyéni és az általában vett emberi elsajátítás megvalósulásának objektív mércéjét: *gyakorlatba visszavezető voltának alapvető kritériumát*.

Formálás és mérték összefüggése csakis így felismerve valóságos, és nem „pusztán” logikai. Az *inherens mérték* marxi kategóriája éppen ebben az értelemben valóságos minősítése a nembelinek: a tárgy objektív tulajdonságait (magán- és magáértvalóságát) célja alávetettségében megismerni és alakítani tudó ember képességének, a *szabadság* specifikusan humántermészeti előfeltételének. Bármely felismerés gyakorlati megvalósíthatósága (az emberért való létté alakíthatósága) ezért *inherens mértéke az ember szabadságának is*.

Hogy Lenin alkalmazásában e gyakorlati mérce a legátfogóbban — tehát objektív történelmi-társadalmi és természeti vonatkozásban — az emberi szabadság mindenkori konkrét fokának mérőeszköze, az egész munkásságából, világtörténelmi szerepéből közismert. Dolgozatunkban vizsgált írása azonban olvasat, mely eredetileg és közvetlenül csakis „számára valóvá” alakított — néhány döntő szerkezeti elemére ezért próbálhattunk itt visszakövetkeztetni csakis „számára való” jelek vizuális útmutatása alapján. Kérdésünk most az, hogy ugyanezen, „jelzett” nyomon haladva, visszakövetkeztethetünk-e vajon az említett, átfogóan humánus mérce személyes forrására is, rábukkanhatunk-e egy olvasói jegyzet pusztán logikai jelutatisításait követve egy világtörténelmi személyiség legsajátabb karaktervonásaira?

Eddig — szemiotikai terminológiával megfogalmazva — egyszerre „denotatív” és „konnotatív” voltukról vallottak, azaz objektív és szubjektív irányba egyszerre mutatónak bizonyultak e jelek — mégpedig azért, hogy egy szelektív logika aktivitására utaltak. Geometrikusan érzékeltették éppilyen eszköz voltukat egy elsajátítási folyamatban, amelynek válogató-értékelő jellege abból adódik, hogy alanya tárgyat folyamatosan céljához és célját tárgyahoz viszonyítva alakít.

Most, néhány további olvasatrészlet szemügyrevétele alapján, fény derülhet a jel egyszerre „emotív” és „kognitív” irányba utaló voltára is. Úgy véljük, kideríthető, hogy a tipográfiai jelalakzat nemcsak költőileg nyomatékositva, hanem közvetlen elvontságában is szolgálhat az intellektuális és emocionális vonatkozások sajátos mérőeszközeként. Hiszen már eddigi vizsgálódásaink során is azt tapasztaltuk, hogy minél sajáttabban egyéni különkiemeléseket reflektált az okosan tördelő nyomdatechnika, a tárgy annál egyénibb megragadását, annál személyesebben „belső” kezelését közvetítette az adott olvasatszöveg. Nos, e könyvoldalak szedéstükrén bőven akadnak olyan, „mégbelsőbb” különkiemelések is, amelyek együttesét akár „érzelmi jelláncsozatnak” is nevezhetjük. Olyannyira azt a látszatot keltik ti., hogy az olvasó Leninnek az adott szerzőhöz való, közvetlen-személyi viszonyulásmódjára utalnak. A hívősen dezantropomorf tudományos megállapítások helyett inkább az itt-ott már felbukkant és személyhez adresszált, ironikus félmondatok rokonainak látszanak.

Nyomatékositott formájukban e megjegyzések mindenekelőtt mint marginálisan és keretben is kiemelt, kurta dicséret és szidalmak találhatók meg: „finom és mély!”, „Pompás formula”, „Très bien!”, „Az első sor badarság. A második zseniális.”; „Hülyeség az abszolútról”; „nagyon jó”; „Bien dit”;

„Zavaros vizeken”; „Ez elmés és mély”; „elárulta magát az idealista!”; „gyáva kitérés a materializmus elől”; „Arisztotelész meghamisítása” és így tovább. Vég nélkül sorolhatnánk őket, ha nem lenne már ennyiből is teljesen világos, hogy e „kiszólásokat” övező különjelmatéria a tudományos igazság iránt szenvedélyesen elkötelezett intellektus objektíve jogos és ugyanakkor a legszemélyesebben átértett örömét, illetve felháborodását nyomatékosítja itt. Pontosabban: az érzelmeknek egy ilyen logikáját, éppilyen okozatiságát. Az alábbi olvasatrészlethez fűzött, „legbelsőkeretes” és mindössze hét szóba sűrített „kiszólás”, helyesebben *megszólás* éle azonban már korántsem a „pusztán” tudománytalan ellen irányul:

A ‚fogalom’ „adekvát fogalommá” fejlődve eszmévé lesz. (33) „A fogalom a maga objektivitásában maga a magán- és magáért-való dolog”. (33)

NB ‖ ‖ ‖ NB

= objektivizmus + misztika,
és a fejlődés elárulása

(I. m. 159.)

A „legbelső” megállapítás aforisztikusan tömör és csattanós jellegét az intellektuális és emocionális közötti, rövidrezárt kapcsolat, az elméleti igényű és szintű következtetés érzelmi telítettsége adja. Matematikai jelmatériája az elsőre utal: nem annyira sietősséget, mint inkább éppen rövidségében hajszálpontos logikai elemzést érzékeltet. Arra a lényegi összefüggésre utal, hogy minden transzcendensen tételezett objektív racionak objektív vonzata a misztika. A matematikailag „jeltelen” *ítélet*ről pillanatnyilag nem szólunk, mert érdekesebb előbb felfigyelnünk egy másik „legbelső” megjegyzés tipografizált hangsúly-jeleire:

NB

A materializmus *rágalmazása*!!
„A fogalom szükségyszerűsége”
egy cseppet sem „szűnik meg” a
megismerés és a fogalom *f o r*
r á s á n a k tanával!! A „józan
értelemmel” való nemegyezés az
idealista rohadt hóbotja!

(I. m. 276.)

Jól látható, hogy a kurziválás és a ritkítás, a tipográfiailag kirívó, ismét a tartalmilag legfontosabbra, a fogalom valóságtükörkép jellegére és emberi megalkotására utal, és érzelmileg e gondolati igazsággal teljesen egybecsendülön: tűrhetetlennek, rohadtnak minősíti az emberi egyénnek tevékenysége eredményétől való, idealisztikus megfosztatását. Az alábbi „belsőkiemelésben” viszont az a feltűnő és szokatlan, hogy az olvasat alanya itt mindenféle elemzéstől eltekint:

Gyakran szerepel itt Hegelnél az istenke, a vallás, egyáltalában az erkölcsösség — legesleglaposabb idealista badarság.

97: „jobb a rabszolgaság fokozatos mint hirtelen eltörlése” . . .

(I. m. 295.)

A most bemutatott keretben először vesszük észre a már ismert, tömörteketóriátlan elutasítás elsődlegességét az idézőjelbe foglalt, vizsgált eredetivel szemben, s ez utóbbi — szedéstükröbeli helyzettel is érzékeltetett — merőben illusztratív, az indulatos kifakadás tartalmához közvetlenül nemigen kapcsolódó jellegét. Az idézőjel már a most ismertetett típusú kiemelések egyikében sem a korábban tapasztalt, szétválasztó és összekapcsoló funkcióban működött, hanem — a közlés *tartalmára* mintegy ezzel is nyomatékosan utalva — *csakis az elhatárolás jeleként*. Nem pusztán egy *nemsajátat*, hanem egy *eleve el nem sajátíthatót* különít el jelszerűen is: olyasmit, amit mint kommentárra nem szoruló, kritikán alulit, mint sajátlogikájába be nem illeszthetőt, az adott jegyzetelő el-sajátítási folyamatából egyértelműen kilök, és e tény hangsúlyozni is kívánja.

Árulás, rohadt hóbort, istenke lapossága — a tevékenykedve fejlődő, és épp e gyakorlat révén „az értelemig és tovább” törő emberi szellem melletti szenvedélyes állásfoglalás, a társadalmi elnyomás iránti törpe türelmesség mély megvetése diktálja itt a harag szavait. Semmi kicsinyesen személyeskedőre nem lehetünk tehát ezen olvasat szubjektív „érzelmi jelerőszózat” mögé pillantva sem. Kizárólag ama tény „jeldokumentációjára” le lehetünk, hogy Lenin *érzelmi mércéje* voltaképp sajátos, *etikai* „Geiger-számláló”: bármely teljesítménynek az emberi felszabadulás ügyére gyakorolt, objektív hatósugarát méri — *forradalmi-humánus mérce*.

Mindössze egy rövid részletet kell még szemügyre vennünk — éspedig a „szótárszerűen” szedetttek közül —, hogy a már említett, „legbelsőbb” forrásra, a lenini Hegel-olvasat legszemélyesebb célkitűzésére ráleljünk, és ezzel együtt az adott személyiség legsajátabb karaktervonására is:

.....

Önmagának az a bizonyossága, amellyel a szubjektum itt egyszerre „fogalom” helyett magán- és magáért-való-létében mint meghatározott szubjektum bír, bizonyossága a maga valóságának és a világ *valóságának*.

azaz hogy a világ nem elégíti ki az embert és az ember elhatározza, hogy cselekvésével megváltoztatja a világot.

(I. m. 197.)

A most idézett szedéstükör-részlet tördelése voltaképpen az „érzelmi jelrács” sajátos, „belsőszótár” jellegére utal, melyhez képest *eszközként* a megismerés egésze jelenik meg az egyik oldalon — és a másik oldalon ennek legszemélyesebben „benső” értelmezése, legegységibb indítékú „lefordítása”: *a világ átalakítására irányuló cél*. A csakis az adott jegyzetelő „számára való” jelszerű elkülönítése itt logikailag teljesen igazolt, hiszen az adott olvasmány-anyagtól valóban független, szubjektív konklúziókat különít el: e konceptusban *egy egész életmű alapvető, tartalmi rendezőelveit rögzíti*.

A műalkotásban — mint bevezető példánkból láthattuk is — az ilyen, személyes állásfoglalás szerves mozzanata az adott mű formálási elveinek. A tartalmi rendezőelv tehát itt nem egyéb, mint a valóságos viszonylatok lényegi csomópontjainak a mindenkori szerző nézőpontjából való megpillantása, és ugyanennek a mű szerkezeti csomópontjaivá tétele. A valóság korrektív kontrollja itt úgy működik, hogy hibás nézőpont esetén, a tartalmival együtt, az adott mű esztétikai érvényét, esztétikailag formált voltát is megkérdőjelezi.

Formált mű a munkafolyamat és a tudományos tevékenység terméke is, és az olvasat nemkülönben, ha nem is „késztermék”. Az előző kettőben a helyes „állásfoglalás” szigorúan a tárgy objektivitására való koncentrációt jelenti, és a személyes „motivációk” háttérbe szorítását. Az olvasatnál azonban más a helyzet, noha — mint láthattuk is, és nem győzzük hangsúlyozni — szintén alakító, *fogalomalkotó* tevékenységet rögzít: egy elsajátítási folyamat objektívvált tükörképe. „Intim” jellegénél fogva azonban, amennyiben a vizsgált objektivitástól kellőképp *elválasztja*, az adott olvasó személyes „motivációit” is e fogalomalkotó folyamat objektív érvényességének megsértése nélkül teheti jegyzete részeivé. Ebben az esetben tehát megintcsak fontos *viszonnyal* az adott „különjelrács”, hiszen itt egy egyedi szubjektum—objektum viszonyt tagol, szemléltet számunkra vizuálisan.

Mindennek előnye konkrét vizsgálati tárgyunkat illetően nyilvánvaló: az elvont jelalakzat kirajzolja számunkra egy egyéni „receptió-struktúra” legszubjektívabb elemeinek kontúrjait. A lenini olvasat pedig ebből a szempontból is különlegesen szerencsés „modell”. Látnivaló most már, hogy nem azért, mert holmi „szuperolvasat”, hanem mert a tudományos korrektség és a személyes állásfoglalás hibátlan szinkronját tükröző olvasat, illetve ennek is „végletes”, kiemelkedő példája. Annyiban ti., amennyiben világosan kiolvasható belőle, hogy a személyes viszony, amelyet az adott olvasó az olvasott szerzővel szemben kialakít, „egyéni tanulása” közben is mindvégig az *objektíve emberi* ügryhöz való, pártosan „elfogult” viszonyán alapul.

A „végletesség” forrása tehát ez esetben nemcsak az, hogy Lenin kivételes egyéniség. Kivételes egyéniség viszonylag sok van, olyan azonban igen kevés, aki az egész „előtörténet” meghaladásának vonatkozásában nőhet *az ember szimbólumává*, akinek legszemélyesebb „motivációi” szinte közvetlenül esnek egybe az emberi nem objektív fejlődésirányával, akinek kivetített gondolataiban intellektus és érzelem ennyire közvetlenül *a tényleges emberi lényeg*et „*lát-szatja át*”, és tiszta jelbeszéde ennek logikáját.

Mindennek következményeként rajzolódnak ki ebben az olvasatban az adott olvasó személyiségével együtt a *nem* (a humánium) körvonalai is olyan élességgel, hogy akár közvetlenül is felhasználhatók egy, *az emberi szép arány lényegét átlátszó, művészi portré* készítéséhez. Hiszen e kivételes „olvasónaplónak” még itt megvizsgált, néhány részletéből is egyértelműen kitetszik,

hogy szerzőjének valóban „gyönyörű képessége a rend, mellyel az elme tudomásul veszi a véges-végtelent”, s hogy az olvasmányanyagában rejtőző, valóságos törvényeknek is azért oly „hű meghallója”, mert szenvedélyes harag él benne azok ellen, akiknek „a fogalmak hideg vasak, miket csak messziről szemlélni jó”. És eléggé érzékelhető mély megvetése azon írástudókkal szemben, akik „koholt képekkel mocskolják magukat szegyig”. Kitetszik ezen olvasatból, hogy még „kiszólásai” is olyan olvasótól származnak, akinek „igazi volta küzdő emberi szeretet”, aki az elnyomott emberre irányítva tekintetét ül le íróasztalához és „az arany öntudatból” minden elnyomás ellen „fegyvert veret”. Olyan „befogadó”, akinek még „tisztán logikai” megjegyzéseiben is forradalmi pátosz lüktet, a humánus valódi logikája diktálja még indulatait is, és legegényibb jelei „közös dolgaink rendezésének” objektív irányába utalnak — a társadalmi egyén fejlődésének valóságos „honnanhováját” szemléltetik — folytonosan. Röviden tehát: olyan „személyiségmodell” rajzolódik elénk a lenini olvasatból, amelyre *közvetlenül* ráillik az ember szimbólumát felidéző, kommunista költői szó — noha az olvasat a maga egészében *nem formává rendezett*.

Miért hangsúlyozzuk e tényt másodszor is? Mit értünk ezen? Semmiképp sem olyasmit, ami a benne található megállapításokat művészileg formáltakkal kívánná összevetni, hiszen a jegyzet, még a kivételes, a művészi portré közvetlen modelljeül szolgálható jegyzet sem műalkotás. De olyasmire sem gondolunk, ami az itt található lenini felismerések valóságos fogalmi szintjét, kifogástalanul *tudományos formáját* kérdőjelezi meg. A tudományos forma specifikuma ugyanis éppen az, hogy *objektíve nyitott*, mivel tartalma igazolásáért egy-egy részletében is folytonosan „kifelé”, igazságérvénye gyakorlati ellenőrzése irányába mutat. Mégpedig azért, mert célkitűzése, ha nem is közvetlenül, de lényegét tekintve mindig gyakorlati. (Lukács György kimutatta — egyébként messzemenően és bebizonyíthatóan Lenin é koncepciójára támaszkodva —, hogy a tudomány valóságmegközelítése ilyen szempontból a munkáival rokon.)

Az alkotói oldalról nézve azonban lényeges különbség, hogy a kutatás végeredménye közvetlenül publikus rendeltetésű, míg jegyzetelő fázisa csak közvetetten, hiszen a célkitűzés addig voltaképp „magánügy”, amíg a gyakorlat nem ellenőrzi. Következésképp: míg jegyzetében a kutatónak elegendő azt rögzítenie, hogy hogyan látja a dolgokat maga, a kész műben már magukat a dolgokat kell olyan elrendezésben tükröznie, hogy a publikum is ugyanúgy lássa őket, mint ő.

A valóság pedig annyiban és csakis annyiban igazolja e célos rendezőelvet, amennyiben az nem bizonyul *pusztán retorikusnak*, azaz: a vizsgált objektivitás tényleges alakíthatóságával, adott mozgásirányával gyakorlatilag is egybeesik. E valóságkontroll az, ami az egyéni indítékok é szerkezeti rejtettségét előbb vagy utóbb mindig megszünteti — esetleg fordított előjellel. Lényegileg pusztá (meg nem szüntetett) szubjektivitásnak mutathatja az objektív rendezőelv igényével fellépőt, és objektív igazságnak (megszüntetve-megőrzött egyéninek) a legsajátabbként elkülönített célt is, valamely jegyzetben például.

Úgy véljük most már, hogy a jelalakzatok logikai összefüggéseinek társadalomtudományi vizsgálata a konkrét szubjektum—objektum viszony figyelembevétele nélkül a gyakorlatilag igazolatlan és objektíve igazolhatatlan

célkitűzések kategóriájába sorolható. Úgy véljük, hogy a jel társadalmi „természetének” kutatása csakis a konkrét emberi tevékenység tárgya- és eszközeként tekintve valóságos *jelmateriá*a vizsgálat, az okság önálló „természete-ként” tárgyalva viszont *jelmitológia*. Meggyőződésünk, hogy a jel vonatkozásában is jogosan parafrázálható az a lenini megállapítás, mely szerint „azzal, hogy a tartalmat így bevezetjük a logikai vizsgálódásba, nem a jeltárgyak, hanem a dolog, a jeltárgyaknak a fogalma válik tárggyá, nem a jeltárgyak, hanem mozgásuk törvényei, materialisztikusan”.

Jelen bevezetőnket ebből a szempontból természetesen nem tekintjük többnek vázlatos kísérletnél. Mi itt a tipografizált jellel csak annyiban igyekeztünk — s épp a „repció-struktúra” összefüggésében — foglalkozni, amennyiben vonatkozásaikból legalábbis felvillantható volt, hogy a jel vagy akár „jelrendszer” a valóságnak semmiféle „különsíkjait” nem tárja fel, hanem utal tényleges dimenzióira. „Tisztán logikai” voltában is e valóság objektív összetettségének érzéki „tanúja” tehát — kölcsönhatásoké, melyek oksági láncok és azok egymás általi, folytonos befolyásoltsága, konvergenciája és divergenciája, összefutása, szétválása, megszakítása és folytonossága, azaz — Leninnel szólva — „az ellentétek azonosságig menő egysége” formájában léteznek. Röviden szólva, úgy hisszük, kísérletünkkel sikerült valamelyest rávilágítanunk arra, hogy még a legdiszkrétebb és legtechnizáltabb jelalakzat is dialektikus mozgások oksági összefüggéseire utal és hogy éppen így van „önmagánál”, „funkciójában”. Továbbá: hogy épp emiatt teljességgel értelmetlen és terméketlen a bonyolultabbat — s ezen belül a formálást s a formáltat — valamiféle önállósított, elvont jel-„logika kategóriái alá sorolni”.

Mi úgy véljük, és a következőkben igyekszünk majd kritikailag bizonyítani is, hogy a jeltudományt éppen ilyesfajta határfelismerések határolhatják el a — nemcsak számára — veszélyes jelmisztikától.

A tartalmi vizsgálat viszont — véleményünk szerint — elvezetheti a jeltudományt az elvont struktúra-variánsoktól a konkrét formák tényleges felismeréséhez. (Mint ahogyan elvezette Lukács Györgyöt is, akinek az esztétikai formák lényegére, műfaji különösségeire vonatkozó tudományos felismerései — bevallottan — sohasem születhettek volna meg a csomópontok dialektikájának lenini továbbfejlesztése nélkül.)

A forma az, amelyet egynémely, társadalomtudományi igényű jelelméleti irányzat istenné avat, noha valójában az alakzatra mint szerkezeti absztrakcióra, illetve ennek is csak töredékeire összpontosít. A merő struktúra-fragmentumot dicsőíti, és olykor „önálló teremtő energiaként” misztifikálja, holott a forma nagyszerűbb minden istennél és mitikus hatalomnál, mert „a valóság méltóságával bír”. A formált tárgy tartalmas: így vagy úgy, közvetlen vagy kikövetkeztethető módon, de feltétlenül benne tükröződik az emberi alakító tevékenység társadalmi meghatározottsága és egyéni iránya. A közlésközeg — *minden közlésközeg* — konkrét emberi formálás sajátos, közvetítő „anyaga”. „Jelmateriái” e konkrétan célos aktivitás révén lesznek formává. A jelek eredetének, ha tetszik, „jelentésének” valóságos „kódkulcsa” ezért mindig a konkrét cél, és ennek „elfelejtése” esetében még „tisztán logikai” igazságuk is érthetetlen, Leninnel szólva: *igazságtalan*.